

DALIBOR BROZOVIĆ

O BROJU I SASTAVU ČLANOVA SLAVENSKE JEZIČNE ZAJEDNICE

Ima takvih pitanja za koja nam se čini da je odgovor na njih sam po sebi jasan, posve razumljiv, bez sumnja i problemâ. I tek kada pokušamo taj na prvi pogled tako lagan odgovor zaista konkretno i formulirati, odjednom se pokazuje da sve i nije baš tako jednostavno. Takvim pitanjima pripada npr. i sljedeće: koliko ima romanskih, germanskih i slavenskih jezika? Prosječan naš »humanistički« naobražen intelektualac kolebao bi se možda malo što se tiče romanskih i germanskih jezika (tu je vjerojatno već zapazio da čak i u enciklopedijskim priručnicima vlada znatna zbrka), ali bar za slavenske će se u prvi mah osjećati na sigurnu terenu. A onda će se odmah naći u situaciji da umjesto formuliranja jednoga jednostavnog i jednoznačnog odgovora sam postavlja sve nova pitanja: računaju li se i »mrtvi« jezici? Što je s »bespismenim« jezicima? gdje je granica između jezikâ i dijalektnih formacija? što da se počne s idiomom Gradišćanskih Hrvata? itd., itd.

U romanskom i germanskom jezičnom svijetu slična bi pitanja bila još složenija, a bilo bi i posve novih, npr. za tzv. pidžine i kreolske jezike, ali vidjeli smo da je i slavenski jezični svijet posve dovoljno složen. Pokušat ćemo unijeti malo jasnoće u tu složenost — bez pretenzija na neka osobita otkrića, nego jednostavno, malo više reda i poretka u toj problematici koja nas mora zanimati i kao lingviste i kao Slavene.

Prije svega, potrebno se odlučiti što ćemo smatrati pod pojmom »jezik«. Jer prije nego što definiramo objekt kojim se bavimo, ne možemo njime izvoditi nikakvih operacija. Tu su moguća, po mojem mišljenju, samo dva pristupa: ili ćemo pojmu »jezik« prići sa stanovišta genetske lingvistike, razgraničavajući »jezik« od »nejezika« tako da toj drugoj kategoriji ostavljamo idiome na dijalektnoj razini (kojima se bavi dijalektologija) i jezične grupacije (kojima se bavi historijsko-komparativna gramatika), ili ćemo pak pojmu »jezik« prići sa sociolingvističkoga sta-

novišta, pa ćemo pod »jezikom« shvaćati »standardni jezik«, ostavljajući »nejeziku« svaki nestandard(izir)an idiom. U prvom slučaju operirat ćemo jezikom kao dijasistemom, u poznatome smislu koji je tomu pojmu dao Uriel Weinreich, ograničivši se pri tome, naravno, samo na genetsko-lingvistički sadržaj termina, i odgovarat ćemo na pitanje o broju slavenskih jezika kao dijasistema. U drugome slučaju zanimat će nas broj slavenskih standardnih jezika. Kako su to dva razna broja, i to ne samo dvije različite apsolutne znamenke nego je različit i sastav »jezikâ« koje predstavljaju, obradit ćemo svako pitanje posebno, to više što se moramo pozabaviti u oba slučaja i »mrtvim« idiomima i graničnim fenomenima, a to oboje samo komplicira i jednu i drugu problematiku.

Jezik kao dijasistem možemo u genetskoj lingvistici shvatiti kao apstraktan sustav najvažnijih zajedničkih osobina većega broja blisko srodnih dijalekata, ali takav sustav da njime ipak nisu obuhvaćeni i svi drugi njima srodni dijalekti. Nema sumnje da takva definicija ostavlja stanovit prostor za različite interpretacije pojedinih konkretnih slučajeva, ali zapravo je veći problem naći u teoretskom pogledu zadovoljavajuću formulaciju nego se praktički odlučiti u pojedinačnom primjeru. Malo pojednostavnjeno rečeno, jezik kao dijasistem bit će onaj idiom koji je istodobno najviši na hijerarhijskoj ljestvici idiomâ kojima se redovno bavi dijalektologija i najniži na ljestvici objekata kojima se bavi historijsko-komparativna gramatika. Radi se, dakle, o čistom, središnjem genetskolingvističkom pojmu, jer su obje spomenute znanstvene discipline samo dvije razine genetske lingvistike: jedna raščlanjava jezik kao dijasistem na dijalektne jedinice, sve do konkretnih mjesnih govora, druga grupira jezike dijasisteme u sve više zajednice, sve do jezičnih porodica.

Shvatimo li tako pojam jezika dijasistema u genetskolingvističkom smislu (a to je jedino shvaćanje pri kojem možemo ostati na bar relativno čvrstome tlu), onda slavenski dijalektni kontinuum možemo podijeliti u tri skupine dijasistema s rangom jezika:

Istočnoslavenska skupina: ruski, ukrajinski i bjeloruski jezik.

Zapadnoslavenska skupina: poljski, pomoranski (ili kašupski), (izumrli) polapski, donjolužičkosrpski, gornjolužičkosrpski, češki i slovački jezik.

Južnoslavenska skupina: slovenski, hrvatskosrpski, makedonski i bugarski jezik.

Ukupno smo dakle nabrojili četrnaest slavenskih jezika dijasistema — tri istočnoslavenska, sedam zapadnoslavenskih i četiri južnoslavenska, od čega je trinaest živih i jedan izumr'o (i to jedan zapadnoslavenski).

Osim naziva navedenih u našem spisku, naći ćemo u priručnoj literaturi i druge, većinom manje pogodne. Umjesto ruskoga i ukrajinskoga imena nalaze se često velikorusko i malorusko, no ta su imena zastarjela, nejednoznačna i ponekad opterećena nepoželjnim konotacijama. Nazivi »pomoranski« i »kašupski« i jesu i nisu sinonimni. Otkako su izumrli dijalekti Slovinaca (i još prije dijalekti ostalih zapadnih Pomorana), pomoranski je dijasistem predstavljen samo kašupskim dijalektima u

užem smislu (tj. kašupskima u najužem smislu i tzv. zaborskima), pa možemo reći da je živi pomoranski = kašupski, ali s druge strane, kašupsko je ime bilo u ovoj ili onoj mjeri poznato i svim Pomoranima. Polapski se jezik često naziva »drevanopolapskim«, što je netočno ako mislimo na dijasistem kao cjelinu, jer pod tim bismo nazivom mogli razumijevati dijalekt Drevanâ, tj. jedini nama dobro poznat konkretan oblik dijasistema kojim su govorili Polabljani, ali za to je značenje taj složeni termin nepotreban, tj. značio bi isto što i sâmo »drevanski«. Lužičkosrpske jezike obično zovemo donjoluzičkim i gornjoluzičkim, što je naprosto kraće (i zato praktičnije). Hrvatskosrpski dijasistem naziva se u slavističkoj znanosti i »srpskohrvatskim« (što za genetsku lingvistikku mora biti apsolutno sinonimno s nazivom »hrvatskosrpski«), »hrvatskim ili srpskim«, »srpskim ili hrvatskim« (s time da su posljednja dva naziva značenjski veoma neprecizna, a u tekstu neobično nespretna). Sami nazivi »hrvatskosrpski« i »srpskohrvatski« imaju vrlo mnogo nezgodnih strana, ali u genetskoj ih lingvistici ne možemo zaobići naprosto zato što nema boljih (upravo: manje loših).

Pošto smo tako isključili mogućnost da dođe do nesporazuma zbog terminoloških nejasnoća, preostaje nam da vidimo kako se naš popis slavenskih jezika kao dijasistema slaže s takvim spiskovima u postojećoj priručnoj literaturi. Najčešće je, možda, sastav ipak identičan našemu, ali dovoljno ćemo često naći i različite slike, bilo da je koji od jezika izostavljen, bilo da je koji drugi idiom dodan kao ravnopravan ostalima. No prije nego se upustimo u to razmatranje, mislim da je potrebno malo precizirati samu ovdje iznesenu podjelu. Naime, slavenski se jezični svijet ne dijeli jednostavno samo u tri skupine jezika dijasistema, kako se to najčešće provodi u priručnicima i enciklopedijama. U istočnoslavenskoj skupini »srodnički« odnosi njezinih triju članova jesu doduše isti u svim trima mogućim kombinacijama parova (svakako bar kvalitativno — ako ne i kvantitativno), ali u ostalim dvjema skupinama nije tako.

U njima nalazimo podskupine jezika dijasistema međusobno bliže srodnih nego prema ostalima u istoj skupini (ne samo kvantitativno nego i kvalitativno). U zapadnoj skupini nalazimo tri podskupine: lehit-sku (poljski, kašupski, polapski), lužičkosrpsku (donjoluzički i gornjoluzički) i češko-slovačku (češki, slovački). U južnoslavenskoj su skupini samo dvije podskupine: zapadnojužnoslavenska ili hrvatskosrpsko-slovenska (hrvatskosrpski i slovenski) i istočnojužnoslavenska ili bugarsko-makedonska (bugarski i makedonski). To sve znači da se slavenski jezici mogu nalaziti, načelno, u trima različitim stupnjevima međusobne »srodnosti«: u prvome ili najvišem stupnju bit će jezici koji pripadaju istoj skupini i istoj podskupini, u drugom ili srednjem stupnju ako pripadaju istoj skupini ali različitim podskupinama, u trećem ili najnižem ako su u raznim skupinama. Tako je npr. hrvatskosrpski jezik dijasistem-kvalitativno u prvom stupnju srodnosti samo sa slovenskim, u drugome s makedonskim i bugarskim (s time da mu je prvi kvantitativno »bliži«), u trećem sa svima ostalima (s time da mu je kvantitativno »najbliži« slovački). Iz toga možemo zaključiti da su istočnoslavenski

jezici u specifičnom položaju — njihova se skupina iznutra vlada kao podskupina, pa se članovi nalaze u srodničkom odnosu prvoga stupnja, a prema drugim dvjema skupinama vlada se kao skupina i nalazi se kao cjelina u trećem stupnju srodnosti prema njihovim članovima. Prema tomu, istočnoslavenski jezici i ne poznaju drugoga stupnja srodnosti. Zato je neispravno rasuđivati ovako: ruski i ukrajinski, ili ukrajinski i bjeloruski pripadaju istočnoj skupini, a češki i poljski zapadnoj, slovenski i makedonski južnoj, pa su dakle međusobni odnosi u svim tim parovima identični. U stvarnosti, odnos kakav je unutar istočnoslavenske skupine, češki poznaje samo sa slovačkim, ne i s poljskim, slovenski samo s hrvatskosrpskim, ne i s makedonskim ili bugarskim, itd. To je moment kojemu slavisti ne obraćaju uvijek dovoljno pažnje.

Kontroverzije o broju slavenskih jezika dijasistema najčešće se tiču podskupina koje smo naveli — postavlja se naime pitanje da li se u pojedinom slučaju radi o jednome jeziku ili o dvama (o samostalnosti polapskoga nije bilo sumnja, pa se tako i u tročlanjoj lehitskoj podskupini radi samo o poljsko-kašupskom paru). Kako se pak istočnoslavenska skupina vlada iznutra kao podskupina, i tu se u lingvistici postavljalo pitanje da li su ukrajinski i bjeloruski, ili samo jedan od njih (obično bjeloruski), samostalni jezici dijasistemi u odnosu prema ruskomu.

Pristupajući razmatranju te problematike, moramo prije svega biti svjesni da za pitanje jesu li poljski i kašupski dva jezika dijasistema ili jedan, činjenica što nema kašupskoga standardnog jezika, nema nikakve načelne vrijednosti. Isto tako, činjenica da lužickosrpska nacionalnost posjeduje dva standardna jezika, ne može služiti kao argument da se donjolужиčki i gornjolужиčki dijalekti grupiraju u dva dijasistema. Za utvrđivanje istine u genetskoj lingvistici činjenice toga reda ne mogu služiti kao argumenti — one pripadaju sociolingvistici i o njima ćemo govoriti kada dođe na red ta jezična disciplina. U genetskoj lingvistici odlučuju samo činjenice koje pruža organsko dijalekatsko stanje i samo ono određuje odnose. A oni mogu biti i posve suprotni onima koje zahtijeva sociolingvistika.

Pitanje da li su hrvatskosrpski i slovenski jednim jezikom dijasistemom ili dvama, a slično tako i za češki i slovački, danas se više uglavnom i ne postavlja, ali još između dva svjetska rata bilo je raspravljanja koja su imala takav smisao, bez obzira kako bijahu formulirana sama pitanja. Iako je podloga takvim diskusijama bila najčešće više banalno politička nego znanstvena lingvistička, ponekad su znale biti vođene i na visokoj profesionalnoj razini. I pitanje o samostalnosti triju istočnoslavenskih jezika skinuto je već praktički s dnevnoga reda, iako su formulacije o tome gdjekada manje odlučne (i to na različit način kompromisne u slavenskih i neslavenskih učenjaka) nego u prva dva slučaja. No ipak možemo smatrati da je rasprava o zapadnojužnoslavenskoj i češko-slovačkoj podskupini i o istočnoslavenskoj skupini definitivno zaključena (najdosljednije što se tiče zapadnojužnoslavenske podskupine). U ovome

ili onom smislu ostaju otvorena diskusiji preostala tri slučaja: lehitski, lužičkosrpski i istočnojužnoslavenski — po mojem mišljenju, sva tri bez ozbiljnijega temelja i opravdanja, koliko god da su različiti.

Poljsko-kašupski problem uvijek je bio aktualan u slavistici. Kao i u drugim sličnim primjerima, sumnju je izazivala reparticija pristaša i protivnika dviju suprotnih teza, koja se dobrim dijelom poklapala s podjelom Poljaci prema Nepoljacima, iako valja priznati da je među Poljacima, možda sve do najnovijega doba, uvijek bilo više pristaša »nepoljske« teze nego što je to inače uobičajeno u sličnim kontroverzijama. Argumenti kojima se služe pristaše teze da kašupski dijalekti ipak pripadaju poljskomu dijasistemu, mogu se u načelu svesti na dva, zane-marimo li konkretne pojedinosti u koje se nećemo upuštati ni u ovom ni u drugim slučajevima (jer svaki zahtijeva bar monografsku obradbu ako počnemo ulaziti u konkretnosti). Jedni smatraju da je shvaćanje o kašupskome kao posebnom slavenskom jeziku dijasistemu rezultat jedne samoobmane u koju su upali neki slavisti: kako su »pravi poljski« dijalekti međusobno mnogo bliži nego što je to prosjek u slavenskim jezicima dijasistemima (što, uostalom, i jest istina), tim se istraživačima navodno sâmo učinilo da kašupski dijalekti ne mogu biti obuhvaćeni poljskim dijasistecom budući da su znatno različiti od »ostalih« poljskih dijalekata, ali po toj tezi o poljsko-kašupskom jezičnom jedinstvu, ta udaljenost nije veća od dopuštenih u drugim slavenskim jezicima dijasistemima, pa ti slavisti, navodno, ne bi izdvajali kašupskih dijalekata kada »nekašupski poljski« dijalekatski pejisaž ne bi bio tako monoton. Drugim riječima, po toj se tezi radi samo o neravnomjernoj distribuciji dijalekatskih razlika na »općepoljskome« planu. Drugi zastupnici jezičnoga jedinstva tvrde pak da su sve bitne poljske crte zastupane u kašupskim dijalektima, ili da je kašupski čak »plus polonais que le polonais mème«, kako se duhovito izrazio veliki Baudouin de Courtenay, misleći pri tom na činjenicu da neki specifični procesi zahvaćaju u Kašuba sve vokale, a u Poljaka samo *e*, *o* i *a*.

Što se tiče prve teze o jedinstvu, ona polazi od idealističke predodžbe da postoji opći stupanj apstrakcije koji vrijedi za sve jezike dijasisteme, pa dva idioma mogu pripadati raznim jezicima samo ako je za svođenje njihovih zajedničkih osobina pod isti sustav potreban stupanj apstrakcije viši od toga zamišljenog tobože konstantnoga. No to je zabluda i zato nije važno što poljski dijasistem zahtijeva niži stupanj apstrakcije nego ikoji drugi slavenski, nego je bitno da se kašupski dijalekti ne mogu uključiti u taj dijasistem, kako on god bio definiran. Druga teza o kašupsko-poljskom jezičnom jedinstvu zove zajedničke poljsko-kašupske izoglose poljskima zato što je poljski teren neusporedivo veći od kašupskoga, a kako su te osobine u kašupskome dosljednije nego u samom poljskome, proizlazi da je kašupski zaista »poljskiji« od poljskoga. Stvari pak stoje zapravo obratno: radi se o kašupskim osobinama i prirodno je da one budu u poljskim dijalektima bitno slabije zastupane. Zato se poljski dijalekti ne mogu uklapati u kašupski dijasistem. To je ispravna optika, a slavistika je nije uočavala zato što je ljudskoj psisi strano

pitanje može li se veći objekt uklapati u manji. Za lingvistiku to, naravno, ne smije vrijedjeti i zato se poljski i kašupski dijalekti svrstavaju u dva jezika dijasistema.

U literaturi se često govori o jednom lužičkosrpskom jeziku s dva narječja. Ponekad se to čini zbog slabe informiranosti ili zbog više ili manje svjesne težnje da se jedan sićušan dijalektni kvantum od najviše 120 tisuća duša ne »cijepa« na dva jezika. No ima i lingvista koji zaista smatraju da se radi o jednome jeziku dijasistemu i koji taj stav zasnivaju na određenoj lingvističkoj argumentaciji. Može se dapače reći da većina samih suvremenih lužičkosrpskih lingvista zastupa tu tezu, pa i većina istočnonjemačkih slavista uopće. Osnovni je argument da postoje tzv. prelazni govori i da je navodno nemoguće povući granicu.

Sličnu tezu zastupaju i mnogi bugarski lingvisti (i rijetki pojedinci u nekim drugim zemljama) smatrajući da je na genetskolingvističkoj razini nemoguće dijeliti makedonske dijalekte od bugarskih. No i u lužičkosrpskom i u bugarsko-makedonskom slučaju imamo situaciju koja se pojavno potpuno podudara sa slikom u ostalim slavenskim podskupinama i u istočnoslavenskoj skupini — svugdje ima graničnih govora u kojima su prisutne i osobine tipične za stanje čas s ove i čas s one strane. Prema tome, o općelužičkosrpskom i osobito o bugarsko-makedonskom jeziku dijasistemu možemo govoriti samo ako prihvatimo i hrvatskosrpsko-slovenski i češko-slovački i općeistočnoslavenski jezik, a to je posve iluzorno. Radi se o tome da u tzv. prelaznim govorima izoglose koje ih vežu s jednom ili s drugom stranom nisu nikada ni jednako mnogobrojne ni jednako važne, a što je osobito bitno, ni jednako sustavne.

Prema svemu izloženo, broj od 14 slavenskih jezika kao dijasistema ne može se smanjiti tako da ove ili one jezike što sačinjavaju pojedine podskupine objedinimo u jedan jezik. Ozbiljnijih sličnih pokušaja koji bi negirali granice među podskupinama nije ni bilo, a poznatiji je zapravo samo jedan, tj. pokušaj da se makedonski dijalekti priključe hrvatskosrpskomu dijasistemu, ili da se tako učini bar sa sjevernim i srednjim makedonskim dijalektima, a da se južni prepuste »staroslavenskomu jeziku«. No te su teze bile efemernoga značaja i značenja.

S tzv. staroslavenskim jezikom postavlja se cio niz novih pitanja: mjesto i status toga idioma s genetskolingvističkoga stanovišta, može li on povećati već određen broj od 14 slavenskih jezika dijasistema, i konačno, može li se taj broj uopće kako povećati? Ali prije nego se upustimo u te probleme, morat ćemo se opet vratiti na terminološka pitanja, odnosno, na nomenklaturu slavenskih idioma.

Idiom koji često nazivamo staroslavenskim jezikom (u Srba: staroslovenski), naziva se u slavistici još i drugim imenima: staroslovenski (u Srba bi to bilo »staroslovenački«, ali nema takve tradicije), staroslovenski, starobugarski i starocrkvenoslavenski. Svi su ti nazivi, osim posljednjega, loši i netočni, a ni posljednji nije osobito sretan. Naziv »staroslavenski« (a to vrijedi i za umjetan hrvatski oblik »staroslovenski«) nemoguć je u sustavu lingvističke nomenklature — iz staroengle-

skoga, starofrancuskog, staročeškoga itd. nastaje novoengleski, novo-francuski, novočeški itd., pa bi iz staroslavenskoga imao nastati »novoslavenski«, što je očita besmislica. Naziv »staroslovenski« nema smisla otkako je već odavno odbačena hipoteza da je dijalekatska osnovica pismenoga idioma o kojem je riječ, bila slovenska. Ni naziv »starobugarski« nije točan — iako je u doba nastanka ćirilometodske pismenosti istočnojužnoslavenska dijalektna diferencijacija još neizrazita, iako je solunski govor od svih makedonskih dijalekata relativno još najbliži bugarskima, ipak se radilo o dijalektu što pripada makedonskomu dijasistemu. Ne bi ipak bilo sretno da počnemo uvoditi naziv »staromakedonski«, jer niti takvo ime ima tradicije, niti se radilo o pismenom idiomu namijenjenome samo Makedoncima. Ostaje dakle naziv »starocrkvenoslavenski« (древнецерковнославянский, Altkirchenslavisch, Old Church Slavonic). Taj naziv ima bar jednu dobru stranu: iz starocrkvenoslavenskoga jezika, upravo iz njegovih redakcija (ili recenzija; nijedan od tih dvaju termina nije zgodan), razvili su se nacionalni crkvenoslavenski jezici: ruskocrkvenoslavenski, češkocrkvenoslavenski, hrvatskocrkvenoslavenski, srpskocrkvenoslavenski, makedonskocrkvenoslavenski, bugarskocrkvenoslavenski, pa i bjeloruski i ukrajinski crkvenoslavenski jezik.

Iz toga što je rečeno možemo zaključiti da starocrkvenoslavenski jezik s genetskolingvističkoga stanovišta ne predstavlja samostalnoga slavenskog jezika, jer njegova jezična materija pripada makedonskomu dijasistemu. Drugim riječima, sam problem valja obraditi u sociolingvističkoj tematici, koju ostavljamo za poslije, a ovdje možemo zaključiti da je posve neopravdano pri nabranjanju južnoslavenskih jezika izdvajati posebno starocrkvenoslavenski kao peti južnoslavenski jezik, tj. jezik dijasistem, što se inače veoma često čini.

Kako dakle sa starocrkvenoslavenskim jezikom ne možemo povećati već utvrđenoga broja od 14 slavenskih jezika kao dijasistema, preostaju nam za to, bar teoretski, još samo dvije mogućnosti: ili da otkrijemo kako je nekada postojao jedan posve novi slavenski jezični tip pa poslije nestao, ili da pak koji od postojećih 14 nije jedinstvenim jezikom. Prva je mogućnost načelno neisključena. Nemamo razloga misliti da je na terenu današnje Rumunjske postojao kakav poseban slavenski tip nesvodiv ni na ukrajinski ni na hrvatskosrpski ni na bugarski dijasistem (»dakoslavenski«), ali je moguće da je na području današnje Mađarske postojao samostalan slavenski jezik, u kojem su se, uz neke osobitosti, križale zapadnoslavenske i južnoslavenske osobine. No za sada nema za to pravih dokaza, pa petnaesti slavenski jezik kao dijasistem ostaje samo hipotezom. A što se tiče druge mogućnosti, nema nikakva izgleda.

To ne znači da nije bilo ideja takva sadržaja, npr. da neki sjeverozapadni ukrajinski dijalekti (s krajnjim jugozapadnim bjeloruskima) sačinjavaju poseban slavenski jezik, ili da je laško narječje češkoga jezika samostalnim jezikom, ili da slovački ili bugarski nije jedinstvenim jezikom, i sl., ali sve su takve teze zasnovane na više-manje jednoj te istoj zabludi: da jedna ili dvije pojedinosti, ako su na općeslavističkom planu dovoljno važne i(li) dovoljno stare (a one to obično i jesu), mogu

prevagnuti nad ukupnosti osobina u koje su uklopljene, uključujući i druge isto tako važne i stare pojedinosti koje se slažu s općom slikom. Uzmimo samo jedan primjer, srednjoslovačko narječje. Gledamo li samo na sudbinu praslavenskih inicijalnih diftonga *or-* i *ol-* i skupina *dl, tl* u tom narječju, onda su dijalektima ostalih dvaju slovačkih narječja svi drugi zapadnoslavenski dijalekti bliži od srednjoslovačkih, ili, drugacije, srednjoslovačkomu bi narječju bili bliži južnoslavenski dijalekti od zapadnoslavenskih, uključujući i zapadnoslovačke i istočnoslovačke. To je sve istina, ali nije dovoljno za razbijanje slovačkoga jezika: po svem ostalome srednjoslovačko je narječje upravo bezrezervno slovačkoga, češko-slovačkog i zapadnoslavenskoga karaktera.

Ozbiljno govoreći, samo se u hrvatskosrpskom dijasistemu nalazi teška koncentracija heterogenih elemenata. Po tome je on pravi antipod poljskomu. Zapravo, na samoj startnoj točki razvoja bilo je na današnjem području hrvatskosrpskoga dijasistema više šansi nego na cijelom istočnoslavenskom području da se razvije više od jednoga dijasistema. Do 12. stoljeća dijalekti su se razvijali uglavnom u opoziciji istok/zapad, a onda je počela konvergencija istočnoga dijela zapadne polovice i zapadnoga dijela istočne polovice, tako da je daljnji razvoj tekao u opoziciji središta prema zapadnoj i istočnoj periferiji. Nastala je jedna takva prepletenost koja je za svu budućnost osigurala jedinstvo dijasistema, iako je to jedinstvo u mnogočemu očito sekundarnoga karaktera. Često se misli da je ta sekundarna homogenost samo rezultatom seoba i miješanja nakon turskih osvajanja, ali to nije točno: sve što je bitno, bilo je gotovo još prije no što su se Turci i pojavili.

Razmotrivši tako sa svih strana genetskolingvističku problematiku slavenskoga jezičnog svijeta, možemo zaključiti da se svi izvanredno raznoliki živi i poznati izumrli slavenski dijalekti svrstavaju u četrnaest već pobrojanih jezika kao dijasistema.

Znatno složenije bit će pitanje o broju i sastavu slavenskih standardnih jezika. Njime već prelazimo s genetskolingvističkoga na sociolingvistički teren, koji je već mnogo manje siguran i tradicijom uhodan. Zato se za početak zadržimo samo na najnesumnjivijim konstatacijama.

Očito je da među suvremenim evropskim standardnim jezicima nalazimo i takve kojima je kao dijalektna osnovica poslužio kakav slavenski dijalekt. U tom ih smislu možemo zvati slavenskim standardnim jezicima, a taj naziv zaslužuju i po tome što kao standardni jezici služe slavenskim narodima. Kako znamo da su dijalekti polapskoga dijasistema izumrli i da od ostalih samo nijedan pomoranski (kašupski) dijalekt nije poslužio kao materijalna osnovica za izgradnju standardnoga jezika, logičan je zaključak da mora biti najmanje dvanaest suvremenih slavenskih standardnih jezika. Poteškoće počinju kada pokušamo dalje razraditi i precizirati tu tvrdnju.

Poći ćemo od toga da je standardni jezik nacionalni jezični instrument internacionalne civilizacije i da mora posjedovati dvije bitne osobine: normiranost (koja uključuje tzv. elastičnu stabilnost) i funkcionalnu polivalentnost (tj. upotrebljivost i »upotrebljavanost« u pisanom i go-

vorenom obliku u svim vidovima javnoga života). Sada možemo izdvojiti nacionalne standardne jezike koji ne nameću nikakva problema: to su sva tri istočnoslavenska, zatim slovenski, makedonski i bugarski, i konačno češki, slovački i poljski. U taj je popis uključen i standardni poljski, iako se njime služe i ljudi koji govore ne poljskim nego kašupskim dijalektima, jer to za ovu problematiku uopće nije važno (uostalom, to ne ugrožava poljskomu standardnom jeziku čak ni karakter nacionalnoga standardnog jezika, jer se Kašubi razlikuju od ostalih Poljaka samo etnički, ne i nacionalno). Razumije se, svi pobrojani standardni jezici nisu pojavno posve isti, ruski ima npr. još dodatni karakter svjetskoga i međunacionalnoga, neki poznaju malobrojne pojedinačne tzv. zonalne razlike u normi (praško-moravske u češkome, varšavsko-kra-kovske u poljskom, kijevsko-lavovske u ukrajinskom, nekada moskovsko-petrogradske u ruskom), u bjeloruskome je funkcionalna polivalentnost specifičnoga karaktera i ograničena, itd.

Za sve je navedene standardne jezike zajedničko da imaju homogena oba sastavna dijela koja posjeduje svaki standardni jezik, to jest:

1. materijalnu (dijalekatsku) osnovicu, dakle fonetsku (s prozodijskom), gramatičku (morfološku, tvorbenu) i osnovnu leksičku supstanciju i fonološku i gramatičku (morfo/no/lošku, tvorbenu, sintaktičku) strukturu, i

2. civilizaciono-jezičnu nadgradnju, tj. ukupnost svega onoga što nijedna jezična materijalna osnovica kao prirodan (»organski«) idiom ne može sama po sebi imati, dakle izgrađenu ortografsku, ortoepsku, gramatičku i (uvjetno) leksičku normu, intelektualni rječnik, razrađenu terminologiju, funkcionalno-stilsku slojevitost, višu sintaksu (npr. periodsku), višu frazeologiju i sl.

Svi već navedeni slavenski standardni jezici, kako je rečeno, imaju homogenu i materijalnu osnovicu i civilizaciono-jezičnu nadgradnju. Istina jest da u nekima od njih ima u materijalnoj osnovici u dijalektološkom smislu raznorodnih elemenata (poljski, ukrajinski, bugarski), no oni su raznorodni samo po podrijetlu, a sama je materija kao osnovica standarda homogena. U drugima postoje već spomenute zonalne dublete, ali tu se radi o jednoj ili o dvije-tri dubletne konkurentne osobine, ili o kojem drugom malom (i svakako izbrojivom) broju njih, a ne vežu se u poseban podsustav, koegzistiraju u istom jezičnom kolektivu i samo se frekvencijom razlikuju zonalno. Ukratko, svi do sada nabrojani slavenski standardni jezici predstavljaju više-manje isti tip evropskoga standardnog jezika.

Tomu tipu pripadaju i gornjolužičkosrpski i donjolužičkosrpski standardni jezik, iako ih enciklopedijski a gdjekad i filološki priručnici ne tretiraju uvijek na taj način, no jedino njihovo odstupanje od prosjeka jest samo ograničena funkcionalna polivalentnost, slično kao u bjeloruskome (iako s raznih razloga). Naime, i gornjolužički i donjolužički standardni jezik imaju vlastitu i materijalnu osnovicu i civilizaciono-jezičnu nadgradnju, a obje su homogene. I to je dosta, ništa više ne treba za

status ravnopravan s ostalima već navedenim slavenskim standardnim jezicima, niti koja druga činjenica može toga statusa ugroziti. Pri tom za samostalnost gornjolужиčkoga i donjolужиčkoga standardnog jezika kao standardnih jezika nije bitno što njihove dijalektne materijalne osnovice pripadaju u genetskolingvističkom smislu raznim jezicima dijasistemima. Oni bi bili samostalnim standardnim jezicima sve da im dijalektne osnovice pripadaju i istomu dijasistemu, jer bitno je da se radi o raznim dijalektima, s vlastitim glasovima i gramatikama i specifičnostima osnovnoga rječnika (bez toga bi bili istim dijalektom). Postoje samostalni standardni jezici temeljeni na raznim dijalektima istoga jezika dijasistema, takvi su npr. istočnoarmenski i zapadnoarmenski standardni jezik, a sve do tekućega desetljeća postojala su i dva albanska standardna jezika, gegijski i toskijski. Za takve je standardne jezike posve netočno reći da se radi o varijantama jednoga standardnog jezika, pa je prema tomu još neispravnije govoriti o »lужиčkosrpskom standardnom jeziku s dvjema varijantama, gornjolужиčkom i donjolужиčkom«, kako se gdjekad nalazi u literaturi.

Pojam varijante standardnoga jezika ustrebat će nam u jezičnome standardu kakav u naše doba postoji na području hrvatskosrpskoga dijasistema. Taj je standard zasnovan na tzv. novoštokavskom dijalekatskom tipu i zato možemo uvesti pojam standardne novoštokavštine pa pokušati da odredimo o kakvu je idiomu riječ.

Već je rečeno da svaki standardni jezik ima dva sastavna dijela, materijalnu osnovicu, po kojoj i jest jezikom (i idiomom uopće, jer ne može biti idioma bez glasovlja, gramatike i osnovnoga leksičkog fonda), i civilizaciono-jezičnu nadgradnju, po kojoj i jest standardnim jezikom, jer on i nastaje tako da se ta nadgradnja razvije na kakvoj materijalnoj osnovici. Kako u tom pogledu stoji standardna novoštokavština?

Ona ima svoju materijalnu osnovicu, novoštokavsku, u kojoj doduše ima prilično mnogobrojnih dubletnosti, čak znatno više nego u materijalnim osnovicama onih slavenskih standardnih jezika što poznaju zonalne dublete, i to još dubletnosti raspoređenih na različite ljudske kolektive, ali se ipak radi o jednoj fonetici/fonologiji, o jednoj gramatici i jednome osnovnom rječničkom blagu, naprosto zato što se ta osnovica temelji na jednom dijalekatskom tipu. Drugim riječima, kada bi se radilo samo o materijalnoj osnovici standarda, standardna bi novoštokavština bila standardnim jezikom poput svih drugih slavenskih, uz samo dva odstupanja: jednim kvantitativnim, tj. s nerazmjerno visokim stupnjem dubletnosti, i jednim kvalitativnim ali izvanjezičnim, tj. da su te dubletnosti raspoređene na različite nacionalne uporabno-jezične kolektive.

Pravi problem nastaje tek s drugom komponentom standardnoga jezika, tj. s civilizaciono-jezičnom nadgradnjom. Naime, glavne razlike među tekstovima realiziranim u standardnoj novoštokavštini nisu u već spominjanim dubletama unutar materijalne osnovice, nego pripadaju nadgradnji. Zapravo, standardna novoštokavština i nema jedne civilizaciono-jezične nadgradnje, nego dvije, samostalno izgrađene, neovisne

koliko god inače imale mnogo zajedništava i paralelizama (što je i prirodno, jer je ista osnovica morala često zahtijevati identična rješenja, makar se i donosila samostalno). Drugim riječima, moguće je napisati gramatiku standardne novoštokavštine, ali nije moguće govoriti ili pisati njome kao takvom. Ona je dakle kao standardni jezik samo apstraktnim idiomom, modelom koji konkretno egzistira samo u svojim realizacionim oblicima:

1. hrvatska varijanta,
2. srpska varijanta (koja posjeduje zonalnu ekavsko-ijekavsku dubletnost, kao što je u hrvatskoj varijanti postojala ijekavsko-ikavska gotovo do sedamdesetih godina prošloga stoljeća),
3. bosanskohercegovački standardnojezični izraz, i
4. crnogorska (sub)varijanta.

Hrvatska i srpska varijanta (ili u svakodnevnoj, običnoj, neterminološkoj upotrebi: hrvatski i srpski književni jezik) predstavljaju više-manje normalne varijante, poput britanske i američke standardnog engleskoga, ili uženjemačke, austrijske i švicarske njemačkoga, ili holandske i flamanske nizozemskoga, ili brazilske i metropolske portugalskoga, itd. Crnogorska je (sub)varijanta specifičan idiom: uz prilične specifičnosti u osnovici, nadgradnju uglavnom dijeli sa srpskom varijantom. Najosebujniji je fenomen bosanskohercegovački standardnojezični izraz — sam je termin nov u sociolingvistici, jer toj pojavi, koliko mi je poznato, nema pandana u lingvističkom svijetu. Taj fenomen ima svoje društveno-političke specifičnosti, a u jezičnom pogledu posjeduje četiri značajke: 1. koegzistenciju varijantnih opozicija, 2. njihovu neutralizaciju, 3. njihovu eventualnu funkcionalnu, semantičku ili stilsku bifurkaciju i 4. blagu preferenciju domaćih tradicija. Tri su posljednje značajke u napredovanju u usporedbi s prvom, a druga je najzanimljivija (termin potječe od bosanskohercegovačkih teoretičara i vjerojatno će se još negdje u svijetu pokazati korisnim).

Ustanovili smo do sada jedanaest slavenskih standardnih jezika i kao dvanaesti nastupa upravo opisani specifičan apstraktni fenomen standardne novoštokavštine s njezina četiri konkretna realizaciona oblika. Postavlja se sada pitanje postoji li možda još koji slavenski standardni jezik, ili da li je postojao.

Što se tiče prošlosti, tu je u prvom redu već spominjani starocrkvenoslavenski jezik. Kao pojava, on je nešto drugo od do sada opisivanih, jer oni svi pripadaju tipu standardnoga jezika kapitalističkoga i socijalističkoga društva, ili bar Novoga vijeka. Starocrkvenoslavenski nije pripadao tomu tipu, on je standardni jezik Srednjega vijeka, a srednjovjekovni standardni jezici predstavljali su nešto drugo i u pojavnom i u funkcionalnom smislu (kao, uostalom, i standardni jezici Staroga vijeka). Materijalnom mu je osnovicom bio jedan krajnji jugoistočni makedonski dijalekt 9. stoljeća (dakle ne kao u 19/20. stoljeću, kada je materijalnom osnovicom suvremenoga makedonskog standardnog jezika postao centralno-jugozapadni dijalekatski tip). Da su starocrkvenoslavenski i su-

vremeni makedonski dva različita standardna jezika, ne može biti sumnje: dijalekatske su im osnovice i teritorijalno i vremenski posve različite (iako pripadaju raznim fazama istoga dijasistema), a među njima samima nema vremenskoga kontinuiteta (inače bi, u načelu, mogli biti raznim razvojnim fazama istoga standardnog jezika da su im materijalne osnove iste). Treća razlika — da je jedan bio gotovo općeslavenskim, a drugi je nacionalnim standardnim jezikom — lingvistički nije bitna: i suvremeni tzv. svjetski jezici ne razlikuju se kao jezici u ulozi internacionalnoga i nacionalnog jezičnog instrumenta. Od starocrkvenoslavenskoga jezika nastali su već spomenuti nacionalni slavenski crkvenoslavenski jezici (i jedan neslavenski: rumunjski crkvenoslavenski) koji su se počeli razvijati kao njegove varijante, ali su izašli iz šire upotrebe prije nego što su se uspjeli razviti u samostalne standardne jezike, no zato su ostavili znatne tragove u mnogim suvremenim slavenskim standardnim jezicima.

Od nacionalnih crkvenoslavenskih jezika moramo razlikovati tzv. amalgame — njih i bez obzira na nedostatnu funkcionalnu polivalentnost ne možemo smatrati standardnim jezicima zato što im je nedostajala svaka stabilnost norme (jednim takvim čak četverokomponentnim amalgamom bio je i poznati slavjanoserpski jezik). Od takvih su se amalgama, u načelu, mogli kristalizacijom razviti moderni standardni jezici, ali to se nije dogodilo, osim samo uvjetno i samo donekle u ruskom slučaju (na prijelazu iz 18. u 19. st.), a jedno se vrijeme činilo da bi se u 16. st. moglo dogoditi u Bjelorusiji.

Ostavimo li po strani mnoge slavenske predstandardne pismene jezike, nacionalne i pokrajinske, jednostavno zato što se nije radilo o standardnim jezicima, onda za prošlost možemo govoriti o još samo dva slavenska mrtva standardna jezika. Prvi bi bio Bernolákov slovački u 18. st., sa zapadnoslovačkom dijalektnom osnovicom. No taj je jezik zamro prije nego što se uspio pravo razviti, a nakon nekoliko desetljeća prekida tek će štúr polovicom 19. st. utemeljiti današnji slovački standardni jezik, i to na srednjoslovačkoj osnovici. Drugi bi bio kajkavski standardni jezik u 18. st. i u dopreporodnim desetljećima 19. st. Naime, u kajkavaca se stari pismeni jezik (nastao u 16. st.) počeo sredinom 18. st. standardizirati i tada su Hrvati neko vrijeme imali dva jezika u procesu standardizacije, gotovo jedno stoljeće: jedan kajkavski na sjeverozapadu i jedan novoštokavski u svim ostalim krajevima. Tim drugim služili su se od polovice 18. st. do narodnoga preporoda svi nekajkavski Hrvati, bili čakavci ili štokavci u dijalekatskom smislu (i to novoštokavci i nenovoštokavci). To su bila dva standardna jezika, jer su imali razne dijalektne osnovice, iako su pripadale istomu dijasistemu. Nakon narodnoga preporoda napušten je kajkavski (manjinski) standardni jezik pa novoštokavski (većinski) postaje općehrvatskim, dobivajući istodobno novu grafiju.

Time bi bio iscrpen i popis slavenskih mrtvih standardnih jezika — možda bi još trebalo spomenuti kao neobičnost svojevrsnu slovačku

varijantu češkoga standardnog jezika, inače najstarijega među slavenskim, jedinoga formiranog već u 15. stoljeću, koji je bio služio i Slovacima prije no što su se odlučili da izgrade vlastiti. I time smo došli do posljednjega pitanja: da li uz općepoznate (i ovdje već navedene) žive slavenske standardne jezike postoji još koji?

Tu nikako ne možemo misliti na jezične izraze suvremene dijalektalne beletristike, dobro zastupane samo u Hrvata, a u ostalih Slavena slabo ili nikako. Ti se izrazi nikako ne mogu smatrati standardnim jezicima, jer im nedostaje i normiranost i polivalentnost. Preostaje dakle samo da se vidi da li je u kojem od slavenskih jezika još kakav dijalekt standardiziran, jer smo već vidjeli da je od 13 živih slavenskih dijasistema u svakome osim u kašupskom bar jedan dijalekt ili dijalekatski tip bio podvrgnut standardizaciji. U obzir za takvo razmatranje dolaze samo dva idioma: jezik rusinske pismenosti i jezik gradišćanske hrvatske pismenosti.

Oba ta pismena idioma posjeduju u stanovitoj mjeri i normiranost i polivalentnost, oba imaju materijalnu osnovicu različitu od bilo kojega postojećeg slavenskog standardnog jezika i oba imaju kakvu-takvu vlastitu civilizaciono-jezičnu nadgradnju. Ali među tim dvama malim idiomima ipak ima bitnih razlika.

Gradišćanski hrvatski nipošto nije drugom hrvatskom varijantom standardne novoštokavštine, njegova je materijalna osnovica čakavska, s nešto štokavskih ugrađenih originalnih elemenata i s kasnijom blagom štokavizacijom pod utjecajem domovinskoga standarda. Dakle, u onoj mjeri u kojoj je gradišćanski hrvatski uopće standardan, on je samostalan standardni jezik. Posebno mu je kritična funkcionalna polivalentnost, i to ne samo na račun austrijske varijante standardnog njemačkoga (to je relativno normalna posljedica položaja samoga jezičnog kolektiva — usporedimo ga s lužičkosrpskom situacijom) nego i na račun hrvatske varijante standardne novoštokavštine (bar u pasivnoj upotrebi u priličnoj mjeri). Jer ne treba zaboraviti da su Gradišćanski Hrvati samo dio jednoga slavenskog naroda, iako odvojen od matice, a da su Rusini ili Lužički Srbi samostalnim slavenskim kolektivima. U tom smislu gradišćanski jezik ima donekle i značajke tzv. retardacionih pojava, tj. nalikuje periferijskim predstandardnim pismenim idiomima koji bar za neko vrijeme prežive standardizaciju u glavnini nacije (nekadanji kalvinški istočnoslovački, prekmurski slovenski i sl.).

Rusinski se s više opravdanja može smatrati standardnim jezikom. Materijalnom mu je osnovicom jedan specifičan dijalekt istočnoslovačkoga narječja, s osjetnim ukrajinskim primjesama (a čini mi se, i s nekim poljskima, iako to literatura, koliko mi je poznato, ne spominje). Nadgradnja je samostalna, s jakim ukrajinskim i ruskim utjecajima, bez ozbiljnijih dodira sa standardnim slovačkim. Radi se dakle o veoma hibridnom idiomu, ali prilično iskristaliziranome, a svakako je kao pojava izvanredno zanimljiv, pa i teoretski važan.

Time bi slika slavenskoga jezičnog svijeta bila zaokružena. Mislim da se pokazalo kako je i s genetskolingvističkoga i sa sociolingvističkog stanovišta inventar slavenskih idioma, živih i mrtvih, koji ovako ili onako zaslužuju rang jezika, sadržajniiji nego što bismo to ustvrdili na prvi pogled.*

Summary

ABOUT THE NUMBER AND COMPOSITION OF MEMBERS OF THE SLAVIC LANGUAGE FAMILY

In literature, text books, encyclopedia and similar works, the word »language« has different connotations for different groups of the Slavic people. Some speak of the Lusatian-Sorbian language with two groups of dialects (Upper and Lower Sorbian), while others speak of the Upper and Lower Sorbian language. In listing the Slavic languages some authors mention the Kashubian language, others omit it. Among the South Slavic languages in some text books the Old Church Slavonic language has its own place, in others it is omitted. The Russins, in the Autonomous Province of Vojvodina in Yugoslavia, consider that they have their own language, but in Slavic Studies it is usually ignored. It is not easy to cope with the controversy over the name of the Croato-serbian language, Serbocroatian language, Croatian language, Serbian language, and it is even less clear where the »so called« Burgenland Croatian spoken in Austria fits into this pattern.

We can settle this matter only if we accept some definite criteria and if we are able to determine in each case whether we consider »language« to be the standard language, or a dia-system of the closely related dialects.

With these two basic distinctions we must also take into consideration some other factors: the functional side, the period with which we are working and the character of the community which uses a certain language or »language«.

* *Napomena.* Problematiku iz ovoga priloga, ili pojedine njezine vidove, obrađivao sam u nizu rasprava, prvenstveno u sljedećima: »O usporednom i tipološkom proučavanju slavenskih jezika i dijalekata i o problemu njihova klasificiranja«, *Referati za V međunarodni kongres slavista, Sofija, rujna 1963*, Zadar, Filozofski fakultet, 1963, str. 81—99; »O karakteru kašupske književnosti«, *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej*, V/1965, str. 246—254; »Slavjanske standartne jazyki i sravnitel'nyj metod«, *Voprosy Jazykoznanija*, XVI/1967, No 1, str. 3—33 (šira hrvatska verzija u knjizi *Standardni jezik*, Zagreb 1970); »Mjesto hrvatskosrpskoga jezika u slavenskoj jezičnoj porodici«, *Radovi ANUBiH*, XXV/1969, Odjeljenje društvenih nauka 12, str. 129—145.